

UOT 159.9.2.316.37

**Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaq probleminin beynəlxalq
tədqiqatlarda öyrənilməsi**

Şahinzadə

Günəl Oqtay qızı

Bakı Dövlət Universiteti

Zahid Xəlilov küç. – 23. indeks: AZ

1148

e-mail:

abbasovaqunel@inbox.ru

[https://orcid.org/0009-0004-2575-](https://orcid.org/0009-0004-2575-7920)

7920

Açar sözlər: valideyn, valideyn himayəsindən məhrum uşaq, mənəvi dəyərlər, dəstək proqramları, təhsil və məktəb mühiti

Key words: parent, child deprived of parental care, moral values, support programs, education and school environment

GİRİŞ

Məlumdur ki, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar, internat müəssisələrində tərbiyə alan uşaq və yeniyetmələr cəmiyyətin həssas qruplardandır. Bu qrupların psixoloji xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsi onların psixoprofilaktikasında və korreksiyasında əhəmiyyətli rola malikdir. Problemin öyrənilməsinə həsr olunmuş tədqiqatların müəyyən meyar üzrə təsnif edilməsi çətinidir. Bunun başlıca səbəblərindən biri valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqların kimlərə aid edilməsinin tam şəkildə hüquqi bazasının olmamasıdır. Cəmiyyətdə baş verən dəyişikliklər, müharibələr, təbii fəlakətlər, xəstəliklər və s. sosial həyatda məhrumiyyət problemini daha da dərinləşdirir, valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqlar qrupunu artırır. Bu baxımdan problemə həsr olunmuş tədqiqatların çoxsaylı və müxtəlif istiqamətli olduğunu nəzərə almalıyıq.

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar inkişafın müxtəlif mərhələlərində mühüm əlverişli psixoloji və sosial mühitin təmin edilməsi üçün ətraf ictimaiyyətin, fərdlərin və qurumların köməyinə və dəstəyinə ehtiyac duyurlar.

Valideynlərin olmaması bəzən uşağı sevgi, təhlükəsizlik və qayğı ilə təmin edən sağlam münasibətdən məhrum edir, onun təbii inkişafını ləngidir, balanssız və qətiyyətsiz şəxsiyyət formalaşdırır.

Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, internat məktəblərində təhsil alan uşaq və yeniyetmələr arasında şəxsiyyət və davranış pozuntularının yayılması onların öz ailələrində böyümüş həmyaşıdlarına nisbətən daha yüksəkdir (1,s.123). Bütün bunların səbəbi kimi həssas qrupa aid olan uşaqların zorakılığa, istismara, baxımsızlığa, valideyn himayəsindən və məhəbbətindən məhrum edilməsinə məruz qaldığını göstərə bilərik.

Müvafiq ədəbiyyatın qısa icmalısı göstərir ki, ailə mühitini şəxsiyyətin müxtəlif aspektləri ilə əlaqələndirən son tədqiqatlar aparılmışdır. Bəzi tədqiqatların nəticələri göstərir ki, erkən yaşda alınan məhəbbət keyfiyyəti insanlarla ünsiyyətdə olmaq, cəmiyyətə uyğunlaşmaq və fitri potensial səviyyəsində fəaliyyət göstərməklə məhsuldar keyfiyyətə təsir göstərə bilər. Ailə problemləri (məsələn, mübahisə, boşanma) və uşaqlarda davranış problemlərinə dair ədəbiyyatı nəzərdən keçirdikdən sonra bu mövzular arasında müəyyən əlaqənin olduğu qənaətinə gəlmək olar.

Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, eyni zamanda, boşanmayan ailələrdə uşaqlarda mübahisə və davranış problemlərinin tezliyi arasında əlaqə var. Erkən yeniyetməlik dövrünə qədər valideyn himayəsindən məhrum olmaq psixoloji baxımdan daha kritkdir, çünki bu yaşda olan uşaqlar adətən valideyn və ailə qayğısına ciddi ehtiyac duyurlar.

Valideyn və ailə qayğısı onların şəxsiyyətlərinin psixososial formalaşmasında və dəyişən ətraf mühit şəraitinə psixososial uyğunlaşmasında mühüm rol oynayır. Ailə uşaqların inkişaf etdiyi və inkişaf mərhələlərini keçdiyi uyğun təbii mühitə malik cəmiyyətin başlanğıcıdır . Ən yaxşı halda ailə mühiti davranış və psixoloji problemlərdən uzaq, balanslı bir tərbiyə verir. Ailə də onlara ictimai normaları, qadağaları və tabuları öyrədir və nəticədə onlar yaxın ətraflarından kənarda başqa insanlarla ünsiyyət qura bilirlər. Bununla belə, cəmiyyətə görə, valideyn himayəsindən məhrum olan həssas uşaqların çox vaxt çətinliklərə qalib gəlmək gücünə malik olduğu güman edilmir. Bir çox ciddi çətinliklərə baxmayaraq, bəzi uşaqlar onların öhdəsindən gəlir və tam inkişaf etmiş qoruyucu amillərlə məhsuldar həyat sürmək üçün inkişaf edir. Bu uşaqlar onlara həyatın eniş-yoxuşlarının

öhdəsindən daha yaxşı gəlməyə və dözməyə imkan verən qoruyucu qabiliyyətlərə malikdir [2, s.134].

İnsanlar funksional fərdi xüsusiyyətlərlə doğulur. Nəzərə almaq lazımdır ki, , insanlar effektiv təlim və inkişaf yolu ilə təkmilləşdirilə bilən möhkəmlik qabiliyyətləri əldə edirlər. Müqavimət mənbəyi genetik, bioloji və ətraf mühit amilləri ola bilər. Bir məsələni də qeyd etməliyik ki, valideyn aparılmış tədqiqatlarda əsas məsələ kimi himayəsindən məhrum olmuş uşaqların dözümlülüyü nəzərə alınmayıb və beləliklə, onların dayanıqlılığı və ya özünü qoruması nəzərə alınmayıb. Valideynlər uşaqların ilk müdafiə xəttidir. Bununla belə, bütün dünyada milyonlarla uşaq valideyn himayəsindən məhrumdur. Bu ayrılığın səbəbləri müxtəlifdir, məsələn, yoxsulluq, sui-istifadə və baxımsızlıq, valideynlərin ölümü, atılmaq, insan alveri, miqrasiya, küçədə yaşamaq, köçkün olmaq və ya sağlamlıq problemləri və s. Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, uşaq hüquqları nöqtəyi-nəzərindən valideyn qayğısı uşağın ən yaxşı maraqları üçün prioritetdir. Bu baxımdan əksər ölkələrdə uşaqları olan ailələri dəstəkləmək üçün sosial müdafiə siyasətləri mövcuddur. Valideyn qayğısı mümkün olmadıqda, dövlətlər, ümumiyyətlə, müvafiq xidmətlər, o cümlədən ev qayğısı, qohumluq qayğısı, himayədarlıq, ailə əsaslı qayğı və ya övladlığa götürmənin digər formaları ilə məsuliyyət daşıyırlar [2].

Valideyn himayəsindən məhrum olmuş, eləcə də yetim başlıq haqqında elmi tədqiqatlar XVIII əsrdə başlamış və bu günə qədər davam edir. Məlum olub ki, ailə himayəsindən məhrum olan uşaqlarda müxtəlif mənfi cəhətlər var ki, bu cəhətlərin öyrənilməsi bu sahədə müəyyən tövsiyələrin verilməsi baxımından çox vacibdir.

Tədqiqatlara görə, valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar və yeniyetmələrdə bir sıra neqativ xüsusiyyətlər inkişaf etdir. Bu cəhətlərə zehni inkişafın ləng tempi, aşağı IQ, emosional və tənzimləmə pozuntuları, qeyri-sabit və qeyri-adekvat özünəhərmət, böyüklərə qarşı narahatlıq və düşmənçilik və həmyaşıdlar qrupunda aşağı sosiometrik status, zəif özünü idarə etmə bacarıqları və sosial cəhətdən məqbul olmayan davranış təhrif edilmiş şəxsiyyət və ailə imici daxildir [4, s. 56].

Yetimlər və valideyn himayəsindən məhrum olmuş uşaqlar üçün müəssisələrdə uşaqların psixi və psixofizioloji vəziyyətində müxtəlif patologiyalar, zəif "Mən konsepsiyası", passiv həyat mövqeyi və təhrif ilə xarakterizə olunan həyat perspektivləri özünü göstərməkdədir [7, s. 25].

Erkən yaşda ailə həyatı təcrübəsinin olmaması emosional sferanın inkişafına dağıdıcı təsir göstərir [5, s. 65]. Həmçinin bu zaman intellektin zəif inkişafı, nitq

problemləri, başqaları ilə etibarlı əlaqələr qurma bacarığı, davranış və psixosomatik problemlər özünü göstərə bilir.

Psixoloqlar həmçinin valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların ünsiyyət pozuntularını və psixi funksiyalarının pozuntularını da xüsusi vurğulayırlar və geniş spektrli psixi sağlamlıq pozuntularının olduğunu qeyd edirlər [6, s. 24].

N. Tottenham və digərləri (2011) tərəfindən aparılan psixofizioloji tədqiqatlar göstərir ki, travmatik uşaqlıq hadisələri yeniyetmənin beyninin inkişafına təsir etməkdə davam edir və kəskin depressiv epizodlarda özünü göstərir [8, s. 196].

Hesab edirik ki, çoxsaylı araşdırmaya baxmayaraq, psixologiyada valideyn himayəsindən məhrum olan uşaq və yeniyetmələrin vəziyyəti sistemli araşdırılmayıb. Xüsusilə, ailədə yaşamaq təcrübəsi az olan uşaq və yeniyetmənin cəmiyyətə inteqrasiyası hərtərəfli tədqiq edilməmişdir. Ancaq bununla belə valideyn himayəsindən məhrum olan uşaqların və yeniyetmələrin müxtəlif problemlərin həllinə yönəlmiş tədqiqatlar yetərincədir.

Tədqiqatlar göstərir ki, valideyn himayəsindən məhrum olmuş və yetimlər üçün müəssisələrdə inkişafın sosial vəziyyəti (fərdi diqqət çatışmazlığı, sosial yetkinlərin aşağı həssaslığı və şəxsi məkanın olmaması və s.) özünü qavrama çatışmazlığının yaranmasının mümkün səbəbidir.

Doğulduğu andan ailədən kənar böyüyən uşaqlarda dərin şəxsiyyət sapmaları müşahidə olunur. Uşağa qayğı göstərən və onun bağlandığı insanların sayının dəyişməsi nəticəsində uşaqlarda sosial münasibətlərə maraqsızlıq yaranır. O, böyüklərin obrazını hərarətlə, sevgi ilə əlaqələndirmir. E.Eriksona görə, bu halda uşaqlarda ətraf aləmə inam yaranmır.

NƏTİCƏ

Uşaq evlərindəki uşaqlar böyüklər və həmyaşıdları ilə ünsiyyətdə olan zaman münaqişələrin həllində daha az uğur qazanırlar, daha aqressiv olurlar, öz günahlarını etiraf etmək istəmirlər, yəni mahiyyət etibarı ilə münaqişə vəziyyətlərində davranışın müdafiə formaları üstünlük təşkil edir. Uşaq müəssisəsində yetim uşaq eyni qrup yaşıdları ilə ünsiyyət qurur. Onun adi təhsil müəssisəsinin şagirdi kimi seçmək imkanı yoxdur. Ona mənsub olmaq şərtsiz olur və uşaqlar arasındakı münasibətlər ailə münasibətləri kimi - qardaş və bacılar arasında olduğu kimi inkişaf edir.

Ədəbiyyat

1. Al Arja , N. S. (2020). Personality Traits and their Relationship to Some Variables in Orphan Children in the West Bank . International Journal of Educational and Psychological Studies, 7 (3), 526-533,
2. Bardyshevskaya, M.K. & Lebedinsky, V. (2003). Diagnosis of emotional disturbances in children: a tutorial. Moscow: Moscow State University, 320 p
3. Margaret B, Ted T, John D. Resilience in Response to Life Stress: The Effects of Coping Style and Cognitive Hardiness, 2001.
4. Mukhamedrakhimov, R.J. (2006). Effect of the experience living in an institution on the subsequent development of the child. Defectology, 1, 21-24
5. Shubina, A. (2013). The image of the family in children's picture of the world, deprived of parental care. Volgograd: Volgograd State Pedagogical University, 303 p.
6. Shulga, T. (2013). Social and psychological problems of orphanage graduates and children left without parental care. Bulletin of the Moscow State Regional University. Series Psychology, 3, 68-75.
7. Zhiltsova, O.N. (2014). Features of representations about vital prospects of adolescents without parental care: PhD Abstract. Moscow: Moscow State Regional Institute for the Humanities, 28 p
8. Tottenham, N, Hare, T.A., Millner, A., Gilhooly, T., Zevin, J.D. & Casey, B.J. (2011). Elevated Amygdala Response to Faces Following Early Deprivation. Developmental Science, 14(2), 190-199

Study of the problem of children deprived of parental care in international studies

Gunel Shahinzade

Abstract

Assessment of the health status of orphans and children deprived of parental care is noted for a number of difficulties due to problems in collecting reliable data and obtaining objective assessments. Data sources that can be used include official statistical reports, data from case studies and relevant records, international studies and expert surveys.

From the point of view of approaches to the evaluation of software projects, the data sources listed correspond to a set of evaluation methods based on empirical studies. In this article, an assessment was made based on the literature review. Records on

mental health issues of children deprived of parental care in local and international literature were examined and presented in the form of a summary.

Məqalə Bakı Dövlət Universitetinin Sosial və pedaqoji psixologiya kafedrasının iclasında müzakirə edilərək çapa məsləhət görülmüşdür (protokol06).

Rəyçi R.V. Cabbarov. psixologiya elmləri doktoru, professor

Məqalə redaksiyaya 06 noyabr 2024-cü ildə daxil olmuşdur.

